

Marosi S.–Somogyi S. (1990): Magyarország kistájainak katasztere. I–II. kötet. Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp.; Péczely Gy. (1969): Éghajlat. In A tiszai Alföld. Szerk.: Marosi S.–Szilárd J. Akadémiai Kiadó, Bp. 37–41.; Simon T. (1950): Montán elemek az Északi Alföld flórájában és növénytakarójában. Ann. Biol. Univ. Debr. 1. 146–174.; Stefanovits P. (1969): Talajok. In A tiszai Alföld. Szerk.: Marosi S.–Szilárd J. Akadémiai Kiadó, Bp. 61–66.; Tuba Z.–Szirmai O. (2008): A magyarországi Bodrogek (ÉK-Magyarország) kistáj természetrajza. In Folia Historico Naturalia Musei Matraensis 7–14.; Tuba Z. (2008): A Bodrogek. (A magyarországi Bodrogek tájmonográfiája. Gödöllő–Sárospatak; Urbancsek J. (1965): A Nyírség, a Bodrogek és a Rétköz, valamint a Bereg–Szatmári-síkság vízföldtani viszonyai. Földrajzi Értesítő 421–443.

A Bodrogek történeti tájhasználatát

A Bodrogek a Felső-Tisza-vidék része, medenceperemi süllyedék. A honi tájfelosztás szerint természetföldrajzi kistáj (mikrorégió), melynek határvonalát a Bodrogek, a Karcsa-ér (egykori Tisza-meder) és a Tisza folyó képezi. Az ártéri síkság az országhatáron túl is folytatódik, ahol a Latorca folyó választja el a szomszédos tájegységtől, az alföldperemi ármentes síkságtól. Kiterjedése 945 km², amelyből a magyarországi (Alsó-) Bodrogek 556 km². Északon a Zempléni-hegység, délen a Rétköz, és két rövid szakaszon a Nyírség hordalékúp-síksága határolja.

Rövid írásomban a hazánkhoz tartozó Bodrogek történeti tájhasználatát, az emberi tevékenységek térben releváns folyamatait és az azokból eredő térstruktúrákat foglalom össze, *modellszerűen* – röviden felvázolva a történelmi előzményeket is.

A Bodrogek a neolitikumtól (Kr. e. 6000–4400) kezdődően *időszakosan és részlegesen lakott terület* volt. A prehisztórikus időkben az emberi jelenlét – a táj természeti erőforrás-kínálata mellett – talán összefügg azzal is, hogy a szomszédos Zempléni-hegység több pontján kőszerszámok készítésére alkalmas kovaféleségek találhatóak. A régészeti leletek allokációja alapján megállapítható, hogy az őstársadalmak a Bodrogek árvízmentes felzínein hozták létre telephelyüket és életfenntartó gazdasági tevékenységüket a vizes élőhelyekre, a ligeterdős ártérövezetre is kiterjesztették. A természettörténeti kutatások szerint a honfoglalást megelőző századokban az erdő a Bodrogek teljes területének 70–90%-át, a gyepföldek 10%-át foglalták el, a vízparti növényzet (nádas, gyékényes, sásos) 10–20% lehetett. A honfoglalók Felső-Tisza-vidéki szállásföldje emberi hatásra, a népvándorlás korában (az V–IX. században) kifejlődött *erdőssztyepp* volt, melyet félkörívben a szubkárpati középhegység zárt erdei vegetációja övezett.

A X–XI. századra az erdő területi részaránya 50–60%-ra csökkent, a gyep (rét- és legelőföldek) 20% fölé növekedtek és a vízparti növényzet is 20% körül alakult. A természeti ökoszisztéma változása-folyamata a Bodrogek humanizációjával: a honfoglalás kori betelepüléssel, a táj gazdasági birtokbavételével és azzal összefüggő antropogén tájformáló tevékenységgel magyarázható. A X–XI. században a kultúrtájkezdemények (termesztő tájak) a terület 1–2%-át foglalták el (*Jakab–Sümegei* 2008, *Sümegei* 2017, *Törőcsik–Sümegei* 2018).

A Bodrogekben feltárt honfoglalás kori sírok területi koncentrációja, az előkerült rangjelző tárgyak, méltóságjelvények magas száma, továbbá a geopolitikai-stratégiai tényezők alapján a régészek a mikrorégiót és tágabb környezetét fejedelmi központként határozták meg (*Révész* 1994). A X. század közepén a hatalmi központ a Kárpát-medence földrajzi

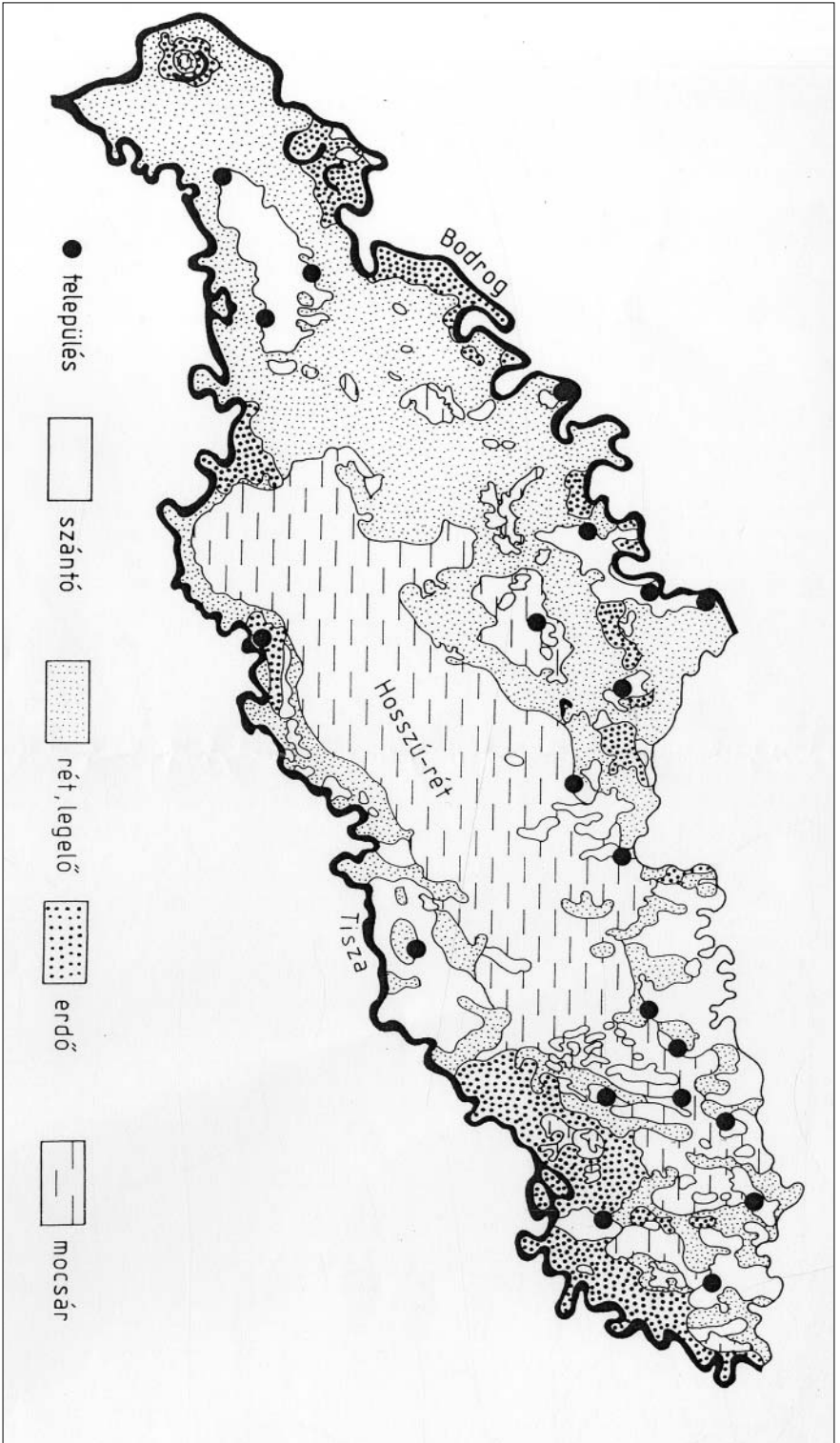
centrumtárságába, a Duna-nyílás és tágabb környezetébe helyeződött át. A peremhelyzetű zempléni és szabolcsi földvár még több évszázadon át védelmi központként funkcionált.

A Bodrogek – az erdők és gyepföldek arányváltozásai ellenére – még az Árpád-korban is nagyrészt *nyerstájnak* tekinthető, amely természetes vagy természetközeli állapotában kedvező életföldrajzi feltételeket kínált a megtelepülők számára. A Felső-Tisza-vidék kiterjedt láp- és mocsárvilága nem tette lehetővé a folyó menti nomadizálást, a legelőváltó nagyállattartást. Így a Bodrogekben és az érintkező tájegységek peremén a honfoglalók a megtelepült állattartásra tértek át, és folytatták az Etekben is sikeres szántóföldi gazdálkodásokat és egyéb tevékenységüket (Fodor 2009). Az ármentes, ártérperemi telephelyről a folyóra és/vagy a Bodrogek mélyvonalát jelentő mocsárövezetre merőlegesen, az ártérületekre terelték az állatcsordákat. Az állattenyésztés meghatározó jelentősége mellett sokoldalú – egyrészt a folyók vízjárásához, árvízmentéséhez és a magassági szintekhez igazodó – termelést folytattak, amelyet összességében *differenciált ártéri gazdálkodásnak*, vagy *mocsári gazdálkodásnak* nevezzük (Andrásfalvy 1975, Borsos 2000).

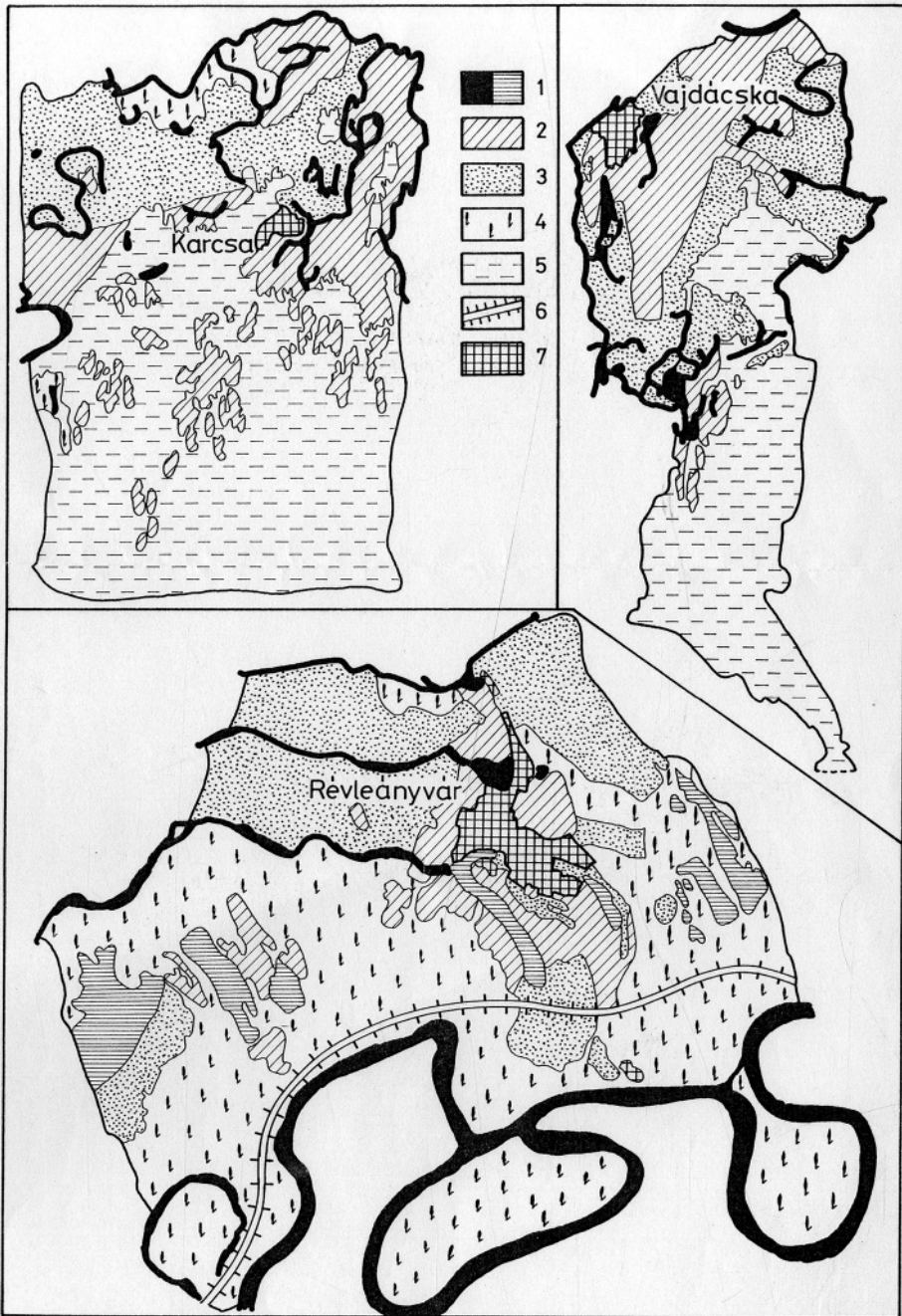
A Bodrogek 90%-a 95–100 m tengerszint feletti terület, amelyet régen a folyók árvizei rendszeresen elöntöttek, láp- és mocsárvilággá formáltak. A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések előtt a 95–97 m-es szinteket állandóan, vagy az év nagy részében, a 98–100 m-es felszíneket időszakosan víz borította. Az alacsony és magas árterekből emelkedtek ki a 100 m-nél magasabb térszínek: a folyóhátak egyes részei, a hordalékkúp-maradványok és a homokszigetek (helyi megnevezéssel a *gorondok* és *laponyagok*). A táj- (természeti erőforrás-) használat a Bodrogek teljes területére kiterjedt, a telephelyek, a szántóföldek és kertek az árvízmentes felszíneken, az összterület 10%-án koncentrálódtak (Frisnyák 1996, 2008).

A kistáj tengelyét alkotó Hosszú-rét és a Pallagcsa-tó láp- és mocsárvilágát övező településgyűrű a 100 m-nél magasabb árvízmentes térszíneken alakult ki, a már említett a folyóhátakon pl. Cigánd, Tiszakarád, vagy Pácin, a hordalékkúp maradványfelszíneken Karos, Kenéz és Zemplénagárd, a homokszigetek Bodroghalom (Luka) és Semjén (Ébner 1925). Az erdőirtványokon létesült településmagok mellett – az árvízmentes térszín kiterjedésétől függő kultúrtájszigeteket – szántóföldeket és kisebb veteményeskerteket hoztak létre. A gazdálkodási terek nem koncentrikusan helyezkedtek el a településközpont körül, mint az alföldi életkamrák mezővárosaiban és falvaiban, hanem a mikrorelief, a talajviszonyok, a vízellátottság és egyéb agroökológiai tényezők szerint. A magasabb felszínektől az alacsonyabb területek felé szerveződő tájhasználati egységek a településközi térben összekapcsolódtak, termelési övezeteket alkottak. A honfoglalás idején és a kora Árpád-korban kialakult ártéri gazdálkodás egészen a XIX. század közepéig-végéig fennmaradt. A tájhasználat a kezdetektől fogva összekapcsolódott az antropogén tájformálással, mely először az ármentes terek, majd a másik két térszín erdőterületeit csökkentette, a gyepfeltöréssel a szántó- és legelőföldet növelte. Az egyes települések ártéri gazdálkodásának ágazati és térszerkezete az idők során lokálisan változhatott, de a kisebb át- (és vissza-) rendeződések nem módosították a kistáj egészére jellemző alapstruktúrát, amelyet az alábbiakban vázolok fel.

A települések a határ (gazdálkodási tér) árvízmentes részén, excentrikusan helyezkedtek el, többnyire vízparti orientációval. Az épített környezet körül létesültek a szántóföldek és a veteményeskertek. A szántóföldeket a domborzat tagoltságához alkalmazkodva, a 100 m-nél magasabb térszíneken hozták létre, amelyek egy összefüggő táblát vagy egymáshoz nem kapcsolódó, kisebb-nagyobb foltokat alkottak. Az általánosnak mondható kistáblás szántógazdálkodástól eltérő formával is találkozhatunk. Karcsa község lakói például nem csak az árvízmentes folyóhátán, a településhez tartozó láp- és mocsárövezetben, hanem

A Bodrogköz felszínborítása-tájhasználat a XIX. századi környezetátalakító munkálatok előtt
 (Szerkesztette: Frisnyák Sándor, rajzolta: Dobány Zoltán)

1= vízfelület, 2= szántó és veteményeskert, 3= rét és legelő, 4= erdő, 5= láp és mocsár, 6= gát, 7= belterület

Néhány bodrogközi település történeti területhasználata a vízrendezés előtt
 (Szerkesztette: Frisnyák Sándor, rajzolta: Dobány Zoltán)

több mint húsz homokszigeten is folytattak szántóföldi és rétgazdálkodást. A népesség növekedésével a bodrogi települések a szántóföldek nagyobb térfoglalására törekedtek és termelésüket az időszakosan elöntött, magas ártéri szintekre (többnyire erdőirtványok területeire) is kiterjesztették. Így a XIX. század közepén a mikrorégió húsz települése már az összterület kb. 1/5 részén folytatott gabonatermesztést, noha az árvízmentes térszín csak 10%-ot tett ki.

A gazdasági tevékenység második övezete a magas ártéri szint, melynek gyepföldjeit, a szil-kőris-tölgy ligeterdeit – mint természetes takarmánybázist – a lápi falvak a legeltető állattartással és egyéb módon hasznosították. Az árvízi elöntések idején a magas ártéri övezet legelőföldjeiről az árvízmentes térszínekre, a homokszigetek gyepterületeire, a szántóövezet ugarföldjeire és erdeibe tereltek (réti transzhumáció). A Bodrogköz ártéri gazdaságának meghatározó ágazata a kezdetektől fogva az állattartás, elsősorban a szarvasmarha- és juhtenyésztés, alárendelten a mocsári sertéstartás és a lótenyésztés volt.

Az alacsony ártér állandóan vagy az év nagy részében elöntött területei: a folyóvizek, holtágak, tavak, a nádas, gyékényes, magassás (zsombékos) övezetei, és a fűz-éger-nyár ligeterdei is szervesen beépültek az ártéri-mocsári gazdaság ágazati és térszerkezetébe. Az ártéri gazdaság alapját és működését a folyókból kiágazó fokok és erek képezték (pl. Bálványos-fok, Pap-foka, Fűzes-ér, Malom-ér, Török-ér stb.). A természetes és mesterséges fokok és erek a folyók árvizeit – a mederparti homokhátaikat átvágva – az ártéri síkságra vezették, öntözték a földeket és táplálták a lefűzött holtágakat, halastavakat és a mocsarakat. A Tisza és a Bodrog folyó apadásakor a réteket és erdőket elöntő víz nagy része a fokrendszeren keresztül visszaáramlott a folyómederbe. A folyók és a folyókból kiáramló vizek képezték a Bodrogköz gazdálkodásának második, meghatározó jelentőségű ágazatát, a folyóvízi, tavi, rekesztő és réti halászatát.

A Bodrogköz a rét-, legelő- és erdőgazdálkodásra alapozott rideg állattartása, halászata és szántógazdálkodása mellett egyéb ártéri haszonvételi módok, mint pl. a csikászat, pákászat, vadászat, folyó menti gyümölcsészet (Tisza-kertek), méhészet, fa-, nád- és gyékényfeldolgozás, vesszőfonás, vályogvetés és egyéb tevékenységek képezték a *racionális tájművelést* és biztosították a *termelési térstruktúra fenntarthatóságát* (Viga 2008).

A Bodrogköz geográfiai helyzete – elszigeteltsége ellenére – sokkal kedvezőbb volt, mint a hasonló alföldperemi kistájaké, mivel a Bodrog vonalán egy fejlett és gazdag mikrorégióval, Tokaj-Hegyaljával érintkezik. A két eltérő természeti és termelési jellegű tájegység határsávja gazdasági (térszervező) erővonal, melyet vásárvonalnak nevezünk. A hegyaljai mezővárosok, elsősorban a Bodrog-partiak bonyolították le a két kistérségi termékcseré-forgalmát. A hegyaljai piacközpontokon kívül a Felső-Bodrogközben Királyhelmece, a Nyír-ség peremén Kisvárda gyakorolt vonzást a központ nélküli Alsó-Bodrogköz településeire. A hegyaljai mezővárosi agglomeráció felvevőpiaca, élelmiszer- és munkaerő-szükséglete a XVI. század közepétől jelentősen befolyásolta a bodrogi falvak gazdasági életét. A hegyaljai vásárvonal közvetítésével a Bodrogköz – a kistérségi kapcsolatrendszere mellett – az élőállat kereskedelmével bekapcsolódott az interregionális áruforgalomba is.

A Bodrogköz gazdasági struktúrája az 1846-tól kezdődő és a XIX. század végéig tartó integrált környezetátalakító (folyószabályozó, láp-, mocsár- és belvízlecsapoló és gátépítő) munkálatok hatására teljesen átalakult. 1865-től 1895-ig a szántó 19,6%-ról 48,1%-ra, a rét és legelő 24,7%-ról 39%-ra növekedett, az erdőterület több mint felére, 9,3%-ról 45%-ra, a nádasok kiterjedése 3,5%-ról 0,3%-ra csökkent. Fél évszázad alatt megváltozott a Bodrogköz ökoszisztémája, megszűnt az árterek és ármentes szintek (a két ősi kultúraszint) különbsége. A szántó- és kertkultúra a folyóhátokról és a homokszigetekről a mentesített

árterekre is kiterjedt. Az állattenyésztés továbbra is az agrártermelés legfontosabb ágazata maradt. A mocsári sertésenyésztés és a makkoltatás fokozatosan megszűnt, az extenzív állattartást a korszerűbb, a legeltető és istállózó (takarmánytermesztéssel összekapcsolódó) állattenyésztés váltotta fel.

A Bodrogek köz gazdasági szerkezetváltása – mint ez később nyilvánvalóvá vált – nem felelt meg a kistáj agroökológiai feltételrendszerének. A mentesített árterek néhány éven át jó termést adtak, majd a hozamok egyre inkább csökkentek. A kistáj értékteremtő és népességeltartó képessége jelentősen romlott. Ballagi Géza – a táj közgazdasági állapotának kiváló ismerője – a XIX. század végén a következőket írta: „Míg a Bodrog és a Tisza szabályozását meg nem kezdték... a bodrogek köz népe úszott a jólétben: az állattenyésztésből nemcsak megélt, de még meg is gazdagodott.” (Ballagi 1895) A továbbiakban megállapítja, hogy a Bodrogek köz a környezetátalakító munkák után sem menekült meg az árvizektől (1846-tól 1895-ig az árteret hatszor öntötte el a Tisza és a Bodrog árvice).

A XIX–XX. századi környezetátalakítás és kultúrtájfejlesztés – az idézett súlyos kritika ellenére – nemcsak a Bodrogek közben, hanem az egész Alföldön szükségszerű folyamat volt: a modernizáció és a fenntartható fejlődés érdekében történt. A területhasználat stratégiájában elkövetett hibák egy újabb – a környezeti feltételekhez, a társadalmi-gazdasági hagyományokhoz és korunk kihívásaihoz is alkalmazkodó – szerkezetmódosítással korrigálhatók.

Frisnyák Sándor

Irodalom. *Andrásfalvy Bertalan* (1975): Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Szekszárd; *Ballagi Géza* (1895): Zemp-lén megye. In *Körösi József* (szerk.): Megyei monográfiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén. Budapest, 130–200.; *Borsos Balázs* (2000): Három folyó között. A bodrogek köz gazdálkodás alkalmazkodása a természeti viszonyokhoz a folyószabályozási munkák előtt és után (1948–1910). Akadémiai Kiadó, Budapest; *Ébner Sándor* (1925): A Bodrogek köz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és Ember V. évf. 3–4. 65–102.; *Fodor István* (2009): Östörténet és honfoglalás. Budapest; *Frisnyák Sándor* (1996): Miesto a úloha dolného Medzibodrozia v Zempienskej delbe práce v Kárpátskej kotline. In Seminar k 150. virociu zalozenia Zdruzenia pre reguláciu Tisy v Medzibodrozi. Kralovsky Chlmec, 22–55.; *Frisnyák Sándor* (2008): A Bodrogek köz történeti földrajza. In *Tuba Zoltán* (szerk.): Bodrogek köz. A magyarországi Bodrogek köz tájmonográfiája. Gödöllő–Sárospatak, 195–216.; *Jakab Gusztáv–Sümegei Pál* (2008): A Bodrogek köz környezettörténete. In *Tuba Zoltán* (szerk.): Bodrogek köz. A magyarországi Bodrogek köz tájmonográfiája. Gödöllő–Sárospatak, 409–426.; *Nagy Dezső* (2008): Történeti felszínborítás és tájhasználat a Bodrogek közben. In *Dobos E.–J. Terek* (szerk.): Élet a folyókon. A Bodrogek köz tájhasználati monográfiája. Miskolc, 135–150.; *Révész László* (1994): Vezéri sírok a Felső-Tisza-vidéken. In *Kovács L.* (szerk.): Honfoglalás és régészet. Budapest, 69–80.; *Sümegei Pál* (2017): Ember és környezete múltbeli kapcsolatának feltárása a Kárpát-medencében. Régészeti geológiai, geoarcheológiai és környezettörténeti vizsgálatok és azok szintézise. In *Szónokyné Ancsin G.* (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. 2. Szeged, 83–104.; *Törőcsik Tünde–Sümegei Pál* (2018): Pollen alapú növénytermesztési rekonstrukció a Kárpát-medencében a honfoglalás korában. In *Szónokyné Ancsin G.* (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. 3. Szeged, 17–35.; *Tuba Zoltán* (szerk.) (2008): Bodrogek köz. A magyarországi Bodrogek köz tájmonográfiája. Gödöllő–Sárospatak; *Viga Gyula* (2008): A bodrogek köz kultúra és társadalom változása a 19–20. században. Budapest.